

Wel eens langs de vaart of het diep van Veendam naar Wildervank en Bareveld gereden of gefietst? Een aanrader! Doe je het vanuit Bareveld, dus in omgekeerde richting, dan zie je halverwege aan je rechterhand een ijzeren borstbeeld op een voetstuk. Precies tegenover de oude kerk van Wildervank. Het is het hoofd en de romp van Adriaen Geerts.

Paep

Zijn bijnaam ‘paep’ liep hij op door zijn rechtzinnige houding. Als vurig calvinist was hij voor sommigen als een agressieve rooms-katholiek. Toch, voor velen in zijn omgeving was hij een voorbeeld. Hij viel op door zijn manier van gemeentestichting of kerkplanting. Hij streefde naar scholing en mentaliteitsverandering van alle kolonisten die uit verre oorden naar Oost-Groningen trokken op zoek naar werk.

Wijn en turf in Oost Groningen en Drenthe

Wijnhandelaar Adriaen Geerts Wildervanck kocht van de Stad Groningen als landheer een groot veengebied ten oosten van Sappemeer. Hij stichtte Veendam en nog een tweede dorp dat zijn naam kreeg in het ontsloten moerasland: Wildervank. Turf was in zijn zeventiende eeuw een gewild artikel. Vandaar dat hij op felle concurrentie stuitte. Het maakte een scherpe grens in het veen nodig. Dat werd de Semslinie die van de stad Groningen naar Ter Apel werd getrokken, genoemd naar landmeter Jan Sems.

Als rechtgeaard calvinist verlangde Geerts naar een gereformeerde kerk voor de opbouw van zijn kolonie. Voor het beroepen van een dominee wist hij zich op de classis en synode van Groningen aangewezen. Dat verlangen koesterde trouwens ook jonker Roelof van Echten thoe Echten in Drenthe voor zijn kolonie van de ‘Hooge Venen’, waaruit Hoogeveen is ontstaan. Beide landheren wisten dat ze niet eigenhandig een predikant konden regelen. Ze werkten nauw samen met de kerk voor gemeentestichting in hun uitgestrekte moerassige en modderige kolonie. Beider veenkoloniën zagen een rechtzinnige kerk ontstaan. Dat was uitzonderlijk in Oost-Groningen en Drenthe. Van Echten verkreeg dominee David Franzius uit het Poolse Silezië, knooppunt op de Groningse Hanzestadroute. Zeker Adriaen Geerts gedroeg zich in die samenwerking voorbeeldig en verdient onze aandacht, inclusief zijn standbeeldje. Ga maar na wat er destijds gebeurde.

Portugees geweld in Recife

We schrijven het jaar 1655. Ongeveer een jaar geleden hadden de gewesten Holland, Zeeland en Groningen met Ommelanden hun kolonie in Brazilië aan Portugezen overgegeven. Vooral in Zeeland en Groningen sprak men er schande van. De acta van de Groningse synode laten de verontwaardiging nog horen: ‘zo’n 1000 gereformeerde Brazilianen (Tupi-Indianen) werden aan hun lot overgelaten’, noteerden de broeders. Gouverneur Wouter Schoonenborch en de luitenant-generaal van de troepen, Sigismund van Schoppe uit Polen, werd verraad aangewreven. Beiden waren destijds door de Groningse Staten op verzoek van de Republiek naar Brazilië gestuurd. Zij konden het Portugese geweld niet keren en gaven hun hoofdstad Recife op. Alle graven van gereformeerden braken de Portugezen toen open. De lijken werden alsnog in zee gegooid, uit haat tegen de gereformeerde religie die nu volledig uit Brazilië werd gebannen.

Van de ene kolonie naar de andere

Met de ‘Hollandse’ regering moest ook dominee Henricus Hermannus en zijn gezin in 1654 Recife ontvluchten. Hij was door de classis Groningen in 1645 naar Brazilië uitgezonden voor kerkplanting en bekering van Indianen. Berooid en armlastig teruggekeerd, gaf de Groningse

synode hem in 1655 voor vrouw en kinderen wat handgeld. Zijn komst paste precies: Adriaan Geerts zocht een stoere predikant. Synode en classis vonden het ook een goed idee hem te beroepen voor de nieuwe kolonie rond Veendam. Instemming van het volk, kolonisten en burgers, was daarvoor nodig. Toen Hermannius er op beroep preekte, bleek hij hen zeer aangenaam. Kort gezegd, hij werd de eerste predikant van Veendam en ging er voor in de gammele schuur van Adriaan Geerts met een omgekeerde ton als zijn kansel. Zijn toehoorders zaten in het stro en temidden van de turf.

Eerst een kerk

Als oprecht calvinist schreef Hermannius dat een prachtig gebouw niet nodig was om kerk te zijn. Als het Woord van God maar zuiver werd uitgelegd en strak toegepast. De kerk was immers 'kerk van het Woord' en als zodanig het rijk van Jezus Christus op aarde. Dat was Geerts helemaal met hem eens. Beiden plantten er in 1657 de kerk door de aanstelling van ouderlingen, van wie Geerts er één werd, en van diakenen.

Welbewust traden ze daarmee in het voetspoor van Calvijn: de overheid staat niet boven de kerk en de kerk staat niet boven de overheid. Kerkenraad en overheid waren gelijkwaardige instanties met onderscheiden taken. Predikant en kolonisator wisten zich gelijken in gezag, want het rustte op verschillende grond en ontsproot uit verschillende bron. De een kreeg zijn macht van de stadsregering door landaankoop, de ander ontving zijn ambt uit Jezus' hand door middel van de gemeente.

M/V ook toen al

Beider idee voor de opbouw van een koloniale samenleving en een strenge moraal spoorde al evenzeer. Dominee en kolonisator deelden, behalve hun wens van orthodoxe prediking, hun verlangen naar een gedegen opleiding van mannen en vrouwen, diaconale zorg en een strakke discipline voor kerk, werk en vrije tijd. Dat beleid had Hermannius gepraktiseerd in Brazilië. Met Calvijn in de hand fundeerde hij de rol van mannen en vrouwen op het scheppingsverhaal (Genesis 1). Hij zag alle mensen als gelijkwaardig, als schepselen van God. Of het nu mannen of vrouwen betrof, dan wel Brazilianen of Afrikanen (slaven). Evenals de Engelse en Schotse puriteinen later, zagen de Portugezen dat geheel anders. Voor hen ging de relatie van mannen en vrouwen terug op Gods vloek (Genesis 3). Want, zo redeneerden ze, God had zijn vloek over vrouwen verbonden aan het baren van kinderen. Derhalve zaten hun vrouwen thuis en mochten zij niet rondstruinen in het vrije veld zonder hun mannen. Maar bij de 'vermaledijde Hollanders' hadden mannen omgang met allerlei vrouwen, zelfs in het open veld! Ongehoord! Thuis, dat was volgens Portugezen de plek voor vrouwen om alle aandacht aan zichzelf en kinderen te besteden. Nederlandse vrouwen waren in Portugese ogen daarom verschrikkelijk vrijpostig. Ook hadden zij toegang tot het onderwijs van de kerk, betaald door diakenen. Bovendien konden zij een beroep uitoefenen en werden ze niet eens weggehouden uit de discussies van mannen. Dat alles was de Portugezen (later ook Engelsen in Noord-Amerika) een gruwel! Dagelijkse geschillen over moreel leefgedrag van 'Hollandse dames' deed de Portugese haat tegen de gereformeerde religie ontvlammen en diepe wortel schieten.

Calvijn in het veen

Dominee Hermannius vergde van mannen en vrouwen ook in Oost-Groningen erkenning van een strakke discipline, o.a. in kleding, ijver en zondagsrust. Het was ook hier niet de overheid, maar de kerkenraad die toezag op een strenge moraal onder de kolonisten. De predikant registreerde ijverig in zijn kerkboek wie in Veendam het avondmaal kon meevieren en wie rijp was voor geloofsbelijdenis. Niet anders hekelde dominee Franzius in de Hooge Veenen elk wangedrag onder Drentse kolonisten. Hij kreeg volledig financiële steun van jonker Van Echten voor kerk, school en diaconale werk. Het Hoogetveense museum 'de 5000 morgens

land' brengt de koloniale inspanningen van deze jonkheer nog in beeld. Een strak geordend leefklimaat was troef om de kolonie te vrijwaren van sociale misstanden en immoraliteit. Kortom, de een bracht 'Calvijn' via Brazilië naar een Groningse, de ander vanuit Polen naar een Drentse veenkolonie. Twee rechtgeaarde studenten van Calvijn plantten in het veen een bolwerk van gereformeerde orthodoxie. Als je de buste van Adriaen Geerts ziet, of door het dorp Echten met zijn plaggenhut en door Hoogeveen fietst, dan valt zeker stil te staan bij de vraag hoe duurzaam hun arbeid is geweest.

dr L.J. Joosse, Groningen-West

artikel gepubliceerd in: *Gereformeerde Kerkbode Groningen-Fryslan-Drenthe*, 20 febr. 2009